

PIOTR Z. POMIANOWSKI*

OGRANICZENIA ZDOLNOŚCI PRAWNEJ OSÓB DUCHOWNYCH W PRACACH KODYFIKACYJNYCH DOBY KRÓLESTWA KONGRESOWEGO

Streszczenie

Artykuł dotyczy ograniczenia uprawnień duchownych katolickich w pracach kodyfikacyjnych w Królestwie Kongresowym. Zgodnie z prawem kanonicznym, które w znacznym zakresie było respektowane przez sądy Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zakonnicy i zakonnice mieli poważnie ograniczone uprawnienia w zakresie prawa spadkowego (co do możliwości spadkobrania czy sporządzenia testamentu). Wobec w pełni wyznaniowego charakteru prawa małżeńskiego osoby zobowiązane do celibatu nie mogły też rzecz jasna zawrzeć małżeństwa.

Reguły te pozostały w znacznym stopniu w mocy po wprowadzeniu na dawnych ziemiach koronnych praw pruskich i austriacko-galicyskich. Z kolei Kodeks Napoleona, któremu nadano moc obowiązującą w Księstwie Warszawskim, nie znał ograniczeń dotyczących duchownych ani w zakresie prawa spadkowego, ani co do możliwości zawierania małżeństw. Po przejęciu kontroli nad centralnymi ziemiami polskimi przez Aleksandra I oczywistą była potrzeba reformy prawa cywilnego. Jej zakres i zasady jednak budziły kontrowersje. Poza dyskusją pozostawało wyłączenie możliwości zawierania małżeństw przez duchownych katolickich, lecz zakres ewentualnego ograniczenia zdolności prawnej oraz zdolności do czynności prawnych zakonników i zakonnice był przedmiotem sporów. Tarcia w powołanej po obradach Sejmu w 1820 r. deputacji prawodawczej były tak wielkie, że konieczne okazało się rozstrzygnięcie tej kwestii przez samego cara. Opinia monarchy wychyliła się wówczas w stronę klerykałną, czego skutkiem było ograniczenie praw cywilnych zakonników i zakonnice przez art. 10 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego. Pełniejszy niż dotychczas opis tych kontrowersji był możli-

* Dr hab., Katedra Historii Ustroju i Prawa Polskiego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, e-mail: p.pomianowski@wpia.uw.edu.pl. ORCID 0000-0003-3325-0930.

wy dzięki uwzględnieniu niewykorzystywanych wcześniej przez polskich badaczy materiałów przechowywanych w jednym z moskiewskich archiwów.

Słowa kluczowe: zdolność cywilna; osoby duchowne; Królestwo Kongresowe; Królestwo Polskie; Kodeks Napoleona

1. WSTĘP

Relacje między hierarchami Kościoła Katolickiego a władzami Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Kongresowego, były bardzo złożone, co było w znacznym stopniu pokłosiem perturbacji, przez które przeszły ziemie polskie położone na zachód od Bugu w okresie rozbiorów¹. Mimo że w Prusach dominował protestantyzm, a monarchia habsburska była katolicka, stosunek dworów w Berlinie i Wiedniu do Kościoła Katolickiego wykazywał sporo podobieństw. Tak Prusy, jak i Austria dążyły do ścisłego podporządkowania sobie Kościoła, sięgały po jego majątki, a duchownych traktowały jak urzędników państwowych mających za zadanie między innymi zapewnić posłuch monarsze. Na przełomie XVIII i XIX wieku takie podejście do wyznań było zresztą rozpowszechnione w całej Europie. Podzielał je również Napoleon Bonaparte. Zatem władze Księstwa Warszawskiego do pewnego stopnia weszły na pozycje zajmowane wcześniej przez państwa zaborcze. Natomiast hierarchowie Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Kongresowego dążyli do odzyskania niezależności, jaką Kościół Rzymskokatolicki cieszył się w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z kolei w kręgach rządowych Księstwa i Królestwa znaleźli się zarówno zwolennicy ścisłego podporządkowania Kościoła Państwu, jak i orędownicy przywrócenia Kościołowi daw-

¹ Tekst przygotowany w ramach projektu *Kodyfikacja narodowa – fantazmat czy realna alternatywa? W kręgu debat nad rodzimym systemem prawa sądowego w konstytucyjnym Królestwie Polskim* finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2015/18/E/HS5/00762).

nych przywilejów. Wielu ówczesnych polityków zajmowało stanowiska pośrednie².

Jedną z licznych osi konfliktu stanowiło prawo cywilne, a konkretnie to, w jakim stopniu powinno być ono zgodne z prawem kanonicznym. Od dawna obecny w literaturze naukowej jest wątek sporów o kształt prawa małżeńskiego³. W niniejszym artykule chciałbym się jednak zająć problemem, który nie wzbudzał dotąd większego zainteresowania badaczy, a mianowicie kwestią ograniczenia zdolności cywilnej osób duchownych przez prawo świeckie. Do podjęcia tego tematu skłoniło mnie zapoznanie się w czasie kwerendy w Moskwie z materiałami archiwalnymi, które nie były dotąd analizowane pod kątem omawianego zagadnienia.

W nowożytnym prawie kanonicznym⁴ święcenia kapłańskie⁵ i śluby zakonne stanowią rozrywające przeszkody małżeńskie oraz powodują inne ograniczenia zdolności cywilnej⁶. Niemniej spośród kodyfikacji zaprowadzonych na ziemiach polskich na przełomie XVIII i XIX wieku jedynie prawo austriacko-galicyskie wyraźnie zakazywało małżeństw księżom, zakonnikom i zakonnicom⁷. Przeszkody te nie zostały natomiast

² Czuby 2011, 454–457; Grodziski 1971, 111–123; Sobociński 1964, 178–186; Ziółek 2012, 19–38 i 707–713.

³ Grynwaser 1951; Konic 1903; Pomianowski 2018.

⁴ Dla omawianego okresu kluczowe znaczenie miały postanowienia Soboru trydenckiego: Sesja 24 i 25 rozdział. Tekst polski: Baron Arkadiusz, Henryk Pietras, *Dokumenty soborów powszechnych: tekst łaciński, polski*, t. IV: *Lateran V, Trydent, Watykan I (1511–1870)*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005; Szczególnie istotne postanowienia na s. 719 i 785–786.

⁵ Do 1972 r. rozróżniano wyższe i niższe święcenia – i tylko te pierwsze stanowiły przeszkodę małżeńską (Pawluk 1996, 135 i n.; Pelczar 1898, 187 i n.).

⁶ Domaszk 2014; Rakoczy 2005.

⁷ § 21 *Ustawy w sprawach małżeństw co do kontraktu cywilnego, y onego wniosków dla wszystkich, którzy chrześcijańską wiarę wyznają na Królestwa także Gallicyji y Lodomeryi rozciągniona y ustanowiona* (Wiedeń: W Drukarni Jana Tom. de Trattner, 1783), § 25 rozdziału trzeciego *Zbioru cywilnego powszechnego prawa* (Wiedeń: W drukarni Jana Tomasza de Trattner Ces. Królew., 1787), § 73 *Ustaw cywilnych dla Galicji Zachodniej* (Wiedeń: Drukiem Józefa Hraszańskiego C.K. niemieckiego i polskiego nadwornego typografa i bibliopoli, 1797) i tożsamy z nim § 73 *Ustaw cywilnych dla Galicji Wschodniej* (Wiedeń: Drukiem Józefa Hraszańskiego C.K. niemieckiego i polskiego nadwornego typografa i bibliopoli, 1797), jak również § 63 *Księgi ustaw cywilnych wszystkim niemiecko-*

uwzględnione wprost ani w *Landrechcie Pruskim*⁸ z 1794 r., ani tym bardziej w Kodeksie Napoleona⁹. Kodeks pruski w zakresie prawa małżeńskiego osobowego był bowiem oparty na doktrynie ewangelicko-kalwińskiej, która odrzuciła celibat, natomiast *Code civil* miał charakter świecki. Jednocześnie tylko Kodeks Napoleona nie ograniczał zdolności cywilnej zakonników (w dobie rewolucji cała struktura kościelna została zdemastrowana¹⁰). *Landrecht* w tytule jedenastym części drugiej potwierdzał szereg ograniczeń, zaczynając od ogólnej deklaracji, że po *wykonaniu ślubów zakonnych, zakonnicy i zakonnice względem wszelkich czynności światowych uważają się za umarłych* (§ 1199). Kolejne paragrafy stanowiły, że nie mogą mieć oni własności, nabywać jej ani nią rozporządzać (§ 1200), że nie mogą nabywać spadków – także rezerwy¹¹ (§ 1201 i § 1203) oraz że przed złożeniem ślubów nie mogą rozporządzić przyszłym spadkiem (§ 1202). Z kolei zgodnie z oryginalną wersją *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (dalej: ABGB) ani księża, ani zakonnicy nie mogli adoptować dzieci (§ 179). Ponadto zakonnicy nie mogli sprawować opieki czy kurateli (§ 192 i § 281). Nie mogli też sporządzić testamentu (§ 573) ani być świad-

-dziedzicznym kraiom Monarchii Austriackiej powszechnej (Wiedeń: Z C.K. Nadworney i Kraiovey Drukarni, 1811).

⁸ Korzystam z tłumaczenia: *Powszechne prawo krajowe dla Państw Pruskich*, Poznań: czcionkami Wilm. Dekera i Spółki, 1826. Podstawą zakazu małżeństw zakonników mógł być jednak § 1199 tytułu jedenastego części drugiej.

⁹ Korzystam z edycji: *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, wyd. S. Zawadzki, t. I, Warszawa: Nakładem wydawcy w Drukarni Karola Kowalewskiego, 1860.

¹⁰ Jean-Étienne-Marie Portalis wywodził na forum Ciała Ustawodawczego: *poświęcenie kapłańskie, śluby zakonne i różność wyznań, które poczytywano w dawnym prawie za przeszkody rozrywające związek małżeński, już teraz nic nie znaczą: nie były one bowiem wtenczas takimi tylko dlatego, że prawa cywilne zabraniały małżeństw pomieszanych, a przez władzę przymuszającą potwierdziły urządzenie kościelne względem bezżeństwa księży tak zakonnych, jak świeckich. Skoro więc wolność sumienia stała się prawem narodu, ustawy podobne miejsca mieć nie mogą* (Portalis 1804, 237; przekład polski: [b.tł.] 1803, *Nowy Pamiętnik Warszawski* 10(30): 344–345).

¹¹ Instytucja rezerwy była rozpowszechniona w europejskich feudalnych systemach prawnych. Polegała ona na tym, że majątek spadkodawcy dzielono na dwie części – rozrządzalną i nierozrządzalną. Częścią rozrządzalną można było zadysponować w testamencie, część nierozrządzalna natomiast musiała przypaść w naturze dziedzicom koniecznym (przede wszystkim dzieciom).

kami cudzego (§ 591)¹². Jednak dla omawianej problematyki szczególnie doniosłe znaczenia miał § 538: *Komu służy prawo nabywania majątku, ten w powszechności może także dziedziczyć. Kto wyrzekł się prawa nabywania czegokolwiek, albo zrzekł się ważnie pewnego tylko dziedzictwa, ten utracą przez to prawo dziedziczenia albo w ogólności, albo tylko względnie pewnego spadku*¹³. Zatem zdolność prawna członków zakonów uległa poważnemu ograniczeniu, co potwierdzał zresztą kolejny paragraf, odsyłając do regulacji, które dzisiaj nazwalibyśmy prawem administracyjnym¹⁴.

Z punktu widzenia hierarchów katolickich największym mankamentem *Landrechtu* i Kodeksu Napoleona była dopuszczalność rozwodu. Problem zawierania małżeństw przez zakonników, którzy opuścili swoje zgromadzenia, pojawiał się w wystąpieniach hierarchów znacznie rzadziej. Za przykład może posłużyć list wystosowany przez arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego do ministra sprawiedliwości Feliksa Łubieńskiego 29 września 1808 r.¹⁵ Michał Łączkiewicz, który po wstąpieniu do zakonu franciszkanów przyjął imię Faustyn, w 1803 r. opuścił zakon, a po wprowadzeniu Kodeksu Napoleona planował zawarcie małżeństwa. W tym celu zwrócił się on do miejscowego urzędnika stanu cywilnego¹⁶ z podaniem o ogłoszenie zapowiedzi. Ponieważ urzędnik ten nabrał wątpliwości, czy może zapowiedzieć małżeństwo osoby, która złożyła śluby zakonne, zwrócił się z zapytaniem do Prezesa Kaliskiego Trybunału Cywilnego Józefa Kiełczewskiego. Ten w odpowiedzi stwierdził, że nie ma podstaw do odmowy ogłoszenia zapowiedzi. Na działanie prezesa arcybiskup poskarżył się ministrowi sprawiedliwości. Ale minister uznał stanowisko tego pierw-

¹² Till 1892, t. I, 168–169; Till 1905, t. VI, 63–64.

¹³ Till 1905, t. VI, 27.

¹⁴ § 539. Polityczne przepisy wskazują, jak dalece zgromadzenia duchowne lub ich członkowie zdolni są dziedziczyć.

¹⁵ *Sześćoletnia korespondencja władz duchownych z rządem świeckim Księstwa Warszawskiego*, 245 i n.

¹⁶ W tym czasie funkcję tę pełnił w Kaliszu Feliks Walderowicz. Akta prowadzone przez niego zachowały się w Archiwum Państwowym w Poznaniu, w którym jednak mylnie zostały zinwentaryzowane jako *Księgi metrykalne parafii ewangelickiej w Kaliszu* (zespół: 53/3882/0).

szego za prawidłowe¹⁷. Z kolei Kiełczewski w raporcie przedłożonym ministrowi w związku z zaistniałą sytuacją skoncentrował się na nominacji Łączkiewicza na stanowisko podpisarza Trybunału i zapewnił, że gdyby wiedział o przeszłości kandydata, to nie dopuściłby do objęcia przez niego tej funkcji¹⁸. Niemniej jednak interwencja prymasa bynajmniej nie doprowadziła do zdymisjonowania Łączkiewicza¹⁹.

W tym samym stanie prawnym miały miejsce wydarzenia, na podstawie których pojawił się spór o spadek w rodzinie Dyaczyńskich, rozstrzygnięty przez Senat Rządzący jednak dopiero w 1856 r. Spadek otworzył się w roku 1820 r. i objęła go siostra norbertanka, która w 1821 r. scedowała go na inną osobę. Prokurator Królewski przy Senacie Rządzącym wnosił o utrzymanie tego rozporządzenia w mocy i tym samym o stwierdzenie, że przed wejściem w życie Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego (dalej: KCKP) zakonnica miała zdolność nabycia spadku. Nie znajdował bowiem podstaw prawnych dla rozstrzygnięcia przeciwnego. Jednak Senat Rządzący uchylił dyspozycję zakonnicy, argumentując, że utraciła zdolność do dziedziczenia, składając uroczysty ślub ubóstwa. Nie mogła więc też rozporządzić odziedziczonym majątkiem²⁰.

2. SPÓR O REGULACJĘ DOTYCZĄCĄ DUCHOWNYCH

Wraz z przejęciem przez Aleksandra I kontroli nad Księstwem Warszawskim otworzyła się droga do reformy prawa cywilnego. Dwudziestego trzeciego października 1814 r. Antoni Bieńkowski przedstawił na sesji Komitetu Cywilnego Reformy projekt prawa małżeńskiego o charakterze

¹⁷ *Sześćdziesiąt lat korespondencji władz duchownych z rządem świeckim Księstwa Warszawskiego*, 247 i n.

¹⁸ Tamże, 257 i n.

¹⁹ Protokołował on jeszcze rozprawy w sierpniu 1811 r. [Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Trybunał Cywilny Kaliski, t. 7].

²⁰ *Jurisprudencja Senatu z lat dwudziestu sześciu (1842–1867) opatrzona skowidzem wyrazowym*, zebrał i wyd. P. Kapuściński, Warszawa: Druk. Rządowa przy Okr. Nauk. Warsz., 1869, 446–448. Wzmianka o uzasadnieniu do Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego sugeruje, że podobnych problemów w praktyce było znacznie więcej (Godlewski 1875, 34).

mieszanym (świecko-wyznaniowym)²¹. Artykuł 16 tego projektu przewidywał nieważność małżeństw osób zobowiązanych do zachowania celibatu. Także mieszany system prawa małżeńskiego przewidywał projekt przygotowany przed sesją Sejmu w 1818 r. przez Michała Woźnickiego²². Zakazywał małżeństw duchownym katolickim oraz zakonnikom i zakonnicom (art. 8²³, który w późniejszej redakcji stał się art. 7²⁴). Ze względu na swój kompromisowy charakter projekt zjednoczył przeciw sobie zarówno klerykałów, jak i liberałów i został odrzucony przez Izbę Poselską²⁵. Z kolei kompleksowy projekt nowelizacji Kodeksu Napoleona przygotowany przez Antoniego Bieńkowskiego, a datowany na 20 lipca 1820 r. ograniczał prawa cywilne zakonników w takim zakresie, jaki wynikał ze złożonych przez nich ślubów²⁶. Przepis ten nie zyskał jednak uznania Rady Stanu²⁷.

Pismem z dnia 1 (13) października 1820 r. minister sekretarz stanu ogłosił wolę monarszą o powołaniu komisji, która będzie kontynuowała prace legislacyjne w okresie międzysejmowym. W jej skład cesarz powołał pięciu członków Izby Poselskiej – Feliksa Dolińskiego²⁸, Franciszka Hangle, Dominika Krysińskiego, Ernesta Faltza i Kajetana Kozłowskiego –

²¹ Opublikowany przez: Gałędek, Klimaszewska, Pomianowski 2019. Omówienie projektu: Gałędek, Klimaszewska 2019.

²² Grynwaser 1951, 94 i n.

²³ Pierwsza drukowana wersja projektu: AGAD, Pierwsza Rada Stanu, t. 195, 88-110 i 111-137; Biblioteka Narodowa sygn. 79.957. Brzmienie artykułu w wersji pierwszego druku: *Nie mogą wchodzić w związek małżeński duchowni katolicy, którzy już wyższe poświęcenie otrzymali, tudzież zakonne osoby płci obojej, które na czystość uroczyste śluby złożyły.* [podkreślenie – P.Z.P.]

²⁴ Druga drukowana wersja projektu: AGAD, Pierwsza Rada Stanu, t. 195, 139-152 i 154-167; Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie sygn. 4.18.1.241 i 4.18.1.279; Biblioteka Narodowa sygn. W 4.465 i 2.054.317. Brzmienie artykułu w wersji drugiego druku: *Nie mogą wchodzić w związek małżeński duchowni katolicy, którzy już wyższe poświęcenie otrzymali, tudzież zakonne osoby płci obojej, które uroczyste śluby złożyły.* Pominięto zatem słowa: *na czystość.*

²⁵ Grynwaser 1951, 99; Konic 1903, 22. Niedawne omówienie debaty sejmowej nad projektem: Kania 2016.

²⁶ AGAD, Pierwsza Rada Stanu, t. 193, 131.

²⁷ Pominięto go w wersji projektu przyjętej na posiedzeniu 30 sierpnia 1830 r. (AGAD, Pierwsza Rada Stanu, t. 193, 185-241), na co uwagę zwracają Wyczechowski, Krysiński i Kozłowski na początku swojego stanowiska.

²⁸ Praktycznie nie włączył się w prace komisji (Grynwaser 1951, 131).

a także trzech senatorów: Józefa Wybickiego, Franciszka Grabowskiego oraz Stanisława Grabowskiego. Wolą cesarza było ponadto, by namiestnik rozszerzył skład komisji o przedstawicieli Rady Stanu²⁹. Przedstawicielami tejeż zostali: Antoni Wyczechowski, Ksawery Potocki oraz Jan Hankiewicz.

W łonie komisji przedmiotem zasadniczych kontrowersji była kwestia, w jakim stopniu prawo państwowe winno być zgodne z prawem kanonicznym obowiązującym większość mieszkańców Królestwa jako katolików. Uznano, że spór ten powinien rozstrzygnąć monarcha. W tym celu zapewne w czerwcu 1821 r. wysłano do Petersburga trzy pisma zawierające stanowiska członków komisji³⁰. Pierwsze stanowisko poparło pięciu członków (obaj Grabowscy, Hangel, Potocki i Hankiewicz). Załączono do niego dwa zdania odrębne: jedno wspólne Wyczechowskiego, Kozłowskiego i Krysińskiego³¹ oraz indywidualne autorstwa Ernesta Faltza.

Stanowisko pięciu członków koncentrowało się na problemie korzystania z praw cywilnych przez osoby duchowne. Pierwszą kwestią była możliwość zawierania małżeństw przez osoby, które zobowiązały się do zachowania celibatu, drugą zaś ograniczenia ich własności prywatnej (zakaz nabywania własności i sporządzania testamentów przez członków niektórych zgromadzeń). Zwrócono uwagę na stosowne regulacje ABGB i *Landrechtu*. Przytoczono następujące paragrafy kodeksu austriackiego: § 94 w zw. z § 63 (zakaz małżeństw zakonników), § 192 (zakaz sprawowania opieki) i § 573 (zakaz sporządzania testamentów). Powołując się na *Landrecht*, przywołano paragrafy § 1199–1201, które zakazywały zakonnikom nabywania własności. Zatem pięciu członków podpisanych pod pierwszym stanowiskiem postulowało uczynienie w stosunku do duchownych wyjątku co do używania praw cywilnych. Argumentowali, że

²⁹ AGAD, Pierwsza Rada Stanu, t. 200, 554–555.

³⁰ Pisma te, zredagowane pierwotnie po polsku, zostały przetłumaczone na język rosyjski i wobec zniszczeń wojennych jedynie w tej wersji językowej są dzisiaj dostępne. Przechowuje je Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie (Российский государственный военно-исторический архив), fond 846, sygn. 738, s. 114 i n. Za zwrócenie uwagi na te materiały jestem winien wdzięczność prof. Maciejowi Mycielskiemu.

³¹ Omówienie: Chinciński 2001, 219 i n. Zdaje się, że opcję świecką poparł także Józef Wybicki – sugeruje to wzmianka na s. 145 (Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie, fond 846, sygn. 738).

w przeciwnym wypadku sądy staną przed szeregiem kłopotliwych pytań: jak traktować małżeństwo zawarte przez osobę duchowną? Jaki będzie status dzieci zrodzonych w takim małżeństwie? Jakie będą uprawnienia spadkowe takich dzieci? Czy mnich może objąć spadek po krewnych? I czy zgromadzone przez niego ruchomości po jego śmierci winny przyspaść jego krewnym, czy zgromadzeniu, do którego należał³²?

Z kolei liberalna trójka – Wyczechowski, Krysiński i Kozłowski – argumentowała, że zobowiązania wynikające ze ślubów czystości są obowiązkami sumienia, sprawą między człowiekiem a Bogiem. Dlatego kodeks cywilny winien się ograniczyć do relacji międzyludzkich. Konstytucja Królestwa Polskiego nie przewiduje, by jakkolwiek religia była religią stanu, gwarantuje ona natomiast wolność wyznania. Konsekwencją tego jest rozdział Państwa od Kościoła. Wyczechowski, Krysiński i Kozłowski uważali, że ogólnie przyjęte zasady moralne są niejako tym, co da się wyciągnąć przed nawias nauczania wszystkich religii uznanych przez rząd. Zgodnie z tą logiką tylko te wspólne reguły moralne powinny zostać usankcjonowane przez władze świeckie jako powszechnie obowiązujące prawo państwowe. Artykuł 11 konstytucji mówiący o szczególnej opiece rządu nad Kościołem Rzymskokatolickim trzej liberałowie łączyli ze wsparciem finansowym ze Skarbu Państwa i zagwarantowaniem miejsc w senacie dla biskupów katolickich³³.

Także Ernest Faltz był przeciwny kodeksowemu ograniczeniu praw cywilnych osób duchownych, acz przedstawił nieco inną argumentację niż liberalna trójka. Wywodził bowiem, że śluby czystości i ubóstwa mają charakter zobowiązania. Są zatem ważne tylko między stronami takiego zobowiązania. Poparcie ich przymusem państwowym ograniczyłoby wolność sumienia oraz wolność odstąpienia od jednego wyznania i przyjęcia innego³⁴.

W memoriale konserwatywnej piątki znalazła się polemika z bardziej liberalnymi kolegami. Konserwatyści wywodzili, że Państwo winno strzec przysięg składanych wobec Kościoła. Na poparcie tego twierdzenia przywołali przestępstwa przeciwko religii penalizowane przez Kodeks Karzący Królestwa Polskiego – bluźnierstwo, profanację czy nakłanianie do po-

³² Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie, fond 846, sygn. 738, 114–124.

³³ Tamże, 145–152.

³⁴ Tamże, 152–156.

rzucenia chrześcijaństwa³⁵ – i wywodzili, że dla zapewnienia porządku społecznego nie wystarczą prawa państwowe – potrzebna jest też religia. Jednocześnie wątpili oni w możliwość rozdzielenia Państwa i Kościoła. Wywodzili: *Kościół tam tylko może zostać oddzielony od Rządu, gdzie nie ma Kościoła*, i wskazywali na przykład rewolucji francuskiej. Tymczasem w Królestwie Polskim nie ma religii prywatnych, nie można zakładać nowych sekt, a funkcjonujące związki wyznaniowe pozostają pod opieką rządu i nie mogą zostać od niego oddzielone. Konserwatywna piątka odniosła się też krytycznie do zdania Faltza, podnosząc, że prawo cywilne nie powinno pozwalać na czyny sprzeczne z dobrze wszystkim znanymi zasadami moralnymi, do których należy zaliczyć dotrzymanie przysięg przez duchownych³⁶.

3. OGRANICZENIA ZDOLNOŚCI PRAWNEJ DUCHOWNYCH W KODEKSIE CYWILNYM KRÓLESTWA POLSKIEGO

W dniu 2 (14) sierpnia 1821 r. cesarz rozstrzygnął omawiany spór na korzyść opcji konserwatywnej, zapowiadając, że nie udzieli sankcji *żadnemu projektowi, którenby mógł dążyć do osłabienia panowania religii*³⁷. Istotnie art. 10 Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego³⁸ z dnia 1 (13) czerwca 1825 r. stanowił: *Osoby ślubami duchownymi w kraju niezakazanymi zobowiązane, o tyle praw cywilnych używać będą, o ile im też śluby używania takowego pozwalają. Zatem księża katoliccy, zakonnicy i zakonnice nie mogli zawierać małżeństw, co wynikało również z art. 143 (Małżeństwo nie może być zawartym jak według przepisów religijnych. Prócz warunków i form religijnych, dopełnionymi być oraz powinny warunki i formy*

³⁵ *Kodex karzący dla Królestwa Polskiego: z dodaniem praw kryminalnych później uchwalonych, rejestru porządkowego i alfabetycznego, przypisków wskazujących artykuły związek z sobą mające*, Warszawa: Natanson, Druk. przy ulicy Elektorálnéy, 1830, art. 77–79 i 257–258.

³⁶ Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie, fond 846, sygn. 738, 124–152.

³⁷ Konic 1903, 144.

³⁸ Korzystam z edycji: *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, wyd. S. Zawadzki, t. I, Warszawa: Nakładem wydawcy w Drukarni Karola Kowalewskiego, 1860.

prawem cywilnym przepisane). Artykuł 10 oznaczał m.in. niezdolność do dziedziczenia, co potwierdziło orzecznictwo³⁹. Ponadto KCKP wykluczał zakonników z opieki i członkostwa w radach rodzinnych (art. 414).

Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego nie był jednak całkowicie uzgodniony z prawem kanonicznym. Dla hierarchów największy problem stanowiło powierzenie sądom państwowym jurysdykcji w sprawach małżeńskich. Mniej doniosłą, ale istotną w ramach niniejszych rozważań niezgodność stanowiło różne określenie konsekwencji wstąpienia jednego z małżonków do klasztoru. Zgodnie z kodeksem – wbrew prawu kanonicznemu – małżeństwo w takiej sytuacji nie ulegało rozwiązaniu z mocy samego prawa⁴⁰. Za sukces episkopatu można zatem uznać ogłoszenie Ukazu o małżeństwie w 1836 r., który przewidywał pełniejsze⁴¹ uzgodnienie norm państwowych z kanonicznymi, m.in. jeśli chodzi o konsekwencje wstąpienia jednego z małżonków do klasztoru (zwłaszcza art. 38, art. 60 i art. 62).

4. ZAKOŃCZENIE

Ograniczenia praw cywilnych duchownych (szczególnie żyjących w zakonach) pozostały w mocy na obszarze obowiązywania KCKP, ABGB oraz Zводу Praw Państwa Rosyjskiego⁴² do końca istnienia II Rzeczypospolitej. Jeśli idzie o problemy związane z relacjami między unifikowanym prawem cywilnym a prawem kanonicznym, to na pierwszym planie pozostawała problematyka prawa małżeńskiego. Jednocześnie trudności, z jakimi spotkały się prace nad szczegółowymi działami prawa cywilnego, odsuwały w czasie procedowanie nad częścią ogólną – uznano bowiem, że należy zająć się nią na koniec. Przygotowany przez Karola Lutostańskiego świecki projekt prawa małżeńskiego wobec oporu Kościoła nie miał szans

³⁹ *Jurisprudencja cywilna w streszczeniu 1842–1895 r. systematycznie ułożona, systematycznie ułożona przez D. Skurzańskiego*, Warszawa: Skład główny w księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1895, 3.

⁴⁰ Godlewski 1875, 289–290.

⁴¹ Uzgodnienie to nie było jednak pełne: Fastyn 2012, 198.

⁴² Por. Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 9 października 1935 r. I C 864/35, OSNC 1936/6/224, LEX nr 373823.

na wejście w życie. Dopiero dekrety wydane po II wojnie światowej przez Krajową Radę Narodową zaprowadziły w Polsce w pełni świeckie prawo osobowe i także samo prawo małżeńskie.

BIBLIOGRAFIA

- Chinciński, Tomasz. 2001. *Dominik Krysiński (1785–1853) na tle polskiej myśli liberalnej*. Toruń: Wydawnictwo „Adam Marszałek”.
- Czubyaty, Jarosław. 2011. *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Domaszk, Arkadiusz. 2014. „Ślub ubóstwa zakonnika w relacji do zagadnienia dóbr kościelnych”. *Prawo Kanoniczne* 57(1): 53–78.
- Fastyn, Arkadiusz. 2012. „Problem powstania i charakteru prawa małżeńskiego z 1836 roku”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 64(2): 198–207.
- Gałędek, Michał, Anna Klimaszewska, Piotr Zbigniew Pomianowski. 2019. „Prace Komitetu Cywilnego Reformy nad przygotowaniem narodowej kodyfikacji prawa cywilnego i procedury cywilnej w przededniu utworzenia Królestwa Polskiego (1814–1815) – edycja źródlowa, część II”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 12(3): 387–419.
- Gałędek, Michał, Anna Klimaszewska. 2019. „Prace Komitetu Cywilnego Reformy nad nową regulacją małżeństw katolickich w 1814 r.”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 10(3): 467–491.
- Godlewski, Mścisław. 1875. *Powody urzędowe do księgi pierwszej kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825*. Warszawa: Redakcja Biblioteki Umiejętności Prawnych.
- Grodziski, Stanisław. 1971. *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Grynwaser, Hipolit. 1951. *Kodeks Napoleona w Polsce. Demokracja szlachecka, 1795–1831*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Kania, Rafał. 2016. „Debata parlamentarna poświęcona projektowi prawa małżeńskiego z 1818 r. jako płaszczyzna wymiany idei politycznych i prawnych”. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 14(2): 119–141.
- Konic, Henryk. 1903. *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim (1818–1836)*. Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i sp.
- Pawluk, Tadeusz. 1996. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.

- Pelczar, Józef. 1898. *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskiem*. Kraków: Nakładem autora.
- Pomianowski, Piotr Zbigniew. 2018. *Rozwód w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808–1852*. Warszawa: Campidoglio.
- Portalis, Jean-Étienne-Marie. 1804. „Du mariage”. W: *Code civil des Français: suivi de l'exposé des motifs, sur chaque loi, présenté par les orateurs du gouvernement des rapports faits au Tribunal au nom de la Commission de législation; des opinions émises dans le cours de la discussion; des discours prononcés au Corps législatif par les orateurs du Tribunal*, t. II, 219–265. Paris: Firmin Didot (Przekład polski: [b.t.] 1803. „Mowa obywatela Portalis o małżeństwie”. *Nowy Pamiętnik Warszawski* 10(30): 323–351; 11(31): 95–122).
- Rakoczy, Bartosz. 2005. „Problematyka testamentu zakonnika w prawie kanonicznym i polskim prawie cywilnym”. *Przegląd Sądowy* 1: 87–107.
- Sobociński, Władysław. 1964. *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sześćoletnia korespondencja władz duchownych z rządem świeckim Księstwa Warszawskiego*. 1816. Warszawa: [b.w.].
- Till, Ernest. 1892. *Prawo prywatne austriackie*, t. I: *Wykład nauk ogólnych prawa prywatnego austriackiego*, wyd. 2. przejrane. Kraków: Nakładem Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, Drukarnia Ludowa.
- Till, Ernest. 1904. *Prawo prywatne austriackie*, t. VI: *Wykład austr. prawa spadkowego*. Lwów: Główny Skład w Księgarni Altenberga.
- Ziółek, Ewa. 2012. *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

LIMITATIONS OF THE LEGAL CAPACITY OF THE CLERGY
IN THE CODIFICATION WORK DURING THE ERA
OF THE CONGRESS KINGDOM OF POLAND

Abstract

The article focuses on the limitations of the legal capacity of the clergy in the codification work during the era of the Congress Kingdom of Poland. According to canon law, which was largely respected by the courts of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the rights of monks and nuns were severely limited in matters related to succession (in particular, as far as inheritance or wills are concerned).

Moreover, in light of the fully religious nature of marriage law, persons obliged to celibacy could not, as a matter of course, enter into a marital relationship.

Austrian and Prussian lawmakers respected many of the ecclesiastical rules which regulated the status of the clergy. On the other hand, the Napoleonic Code did not place any limitations on the clergy in the realm of inheritance or marriage law. In 1807, the Duchy of Warsaw was established from the Polish lands seized by Prussia where *Landrecht* of 1794 was in force. In 1809, some lands occupied by Austria were incorporated into the Duchy of Warsaw. The civil code of Western Galicia (a precursor of *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) was binding within these territories. Soon afterwards, the Napoleonic Code was introduced into both parts of the Duchy. During the Congress of Vienna it was decided that a major part of the Duchy would be transformed into the Kingdom of Poland under Russian control. It was obvious that Emperor Alexander I would reform the secular Napoleonic law of the Kingdom of Poland. While the prohibition of concluding marriages by the Catholic clergy was not questioned, the scope of potential limitations of the legal capacity of monks and nuns was the subject of much debate. The members of the Codification Commission could not come to an agreement whether to change or preserve the French regulations. Finally, Alexander I ordered to introduce them into the Civil Code of the Kingdom of Poland. The article gives a fresh view on the debate as it is based on the analysis of recently discovered materials from one of the Moscow archives.

Key words: legal capacity; clergy; Congress Kingdom of Poland; Kingdom of Poland; Napoleonic Code

Thumaczenie własne autora